

ЕЛЕКТРОННІ ДОКУМЕНТИ ЯК ОБ'ЄКТИ СУДОВОЇ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

*С. Й. Гонгало,
старший викладач кафедри
правосуддя та кримінально-
правових дисциплін
Інституту права імені
Іонікія Малиновського
Національного університету
«Острозька академія»*

Розглядається питання про класифікацію документів, у тому числі й електронних, як об'єктів судової техніко-криміналістичної експертизи документів, які використовуються як докази при розгляді матеріалів у судах. Зроблено висновок про те, що, класифікуючи електронні документи як об'єкти судової техніко-криміналістичної експертизи, слід звертати на них увагу як на документи взагалі і як на об'єкти експертно-криміналістичного дослідження зокрема. Виділено два види документів: 1) матеріалізовані електронні документи; 2) електронні документи, що зберігаються в пам'яті електронних пристроїв.

Ключові слова: доказ, класифікація, електронний документ, експертиза, об'єкт

Електронні документи дедалі частіше стають об'єктами судової експертизи документів і потребують наукової класифікації для визначення конкретного виду експертного дослідження. Розвиток інформаційних технологій відбувається настільки швидко, що наукова класифікація документів, особливо електронних, викликає значні труднощі. Будь-яка класифікація є одним із методів пізнання. Нерідко вчені використовують поняття «класифікація» одночасно і в значенні процесу, і в значенні результату. Без неї неможливо вивчити все розмаїття існуючих видів документів, систематизувати їх, встановити відмінності між їх окремими видами [1].

Теоретичне та практичне значення класифікації електронних документів полягає у тому, що вона допомагає правильно використовувати їх як докази, сприяє збиранню, перевірці (дослідженню їх для встановлення наявності чи відсутності ознак втручання) та оперуванню ними в процесі доказування в ході розслідування та судового розгляду справ.

Зазначена тематика є відносно новою і недостатньо розробленою. Більшу увагу науковці звичайно приділяли класифікації аналогових документів, але з появою електронних документів постало питання їх класифікації як об'єктів криміналістичного дослідження. Останнім часом це питання розглядали такі вітчизняні та зарубіжні учені-криміналісти, як М. В. Салтєвський, В. І. Гаєнко, А. Н. Литвинов, А. П. Вершинін, Т. Е. Кукарникова, Г. М. Шаповалова й інші.

Сьогодні електронні документи розглядаються як один із видів кримінальних процесуальних доказів (ст. 84, п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК) і на них повною мірою поширюється загальноприйнятий традиційний поділ на прямі та непрямі, первинні та похідні, обвинувальні та виправдувальні, особистісні та речові, офіційні та приватні, процесуальні та непроцесуальні [5].

Поява електронних документів викликана переходом суспільства від індустріального до інформаційного. В ході цього перетворення змінилися й підходи до класифікації документів, яка склалась раніше. На сучасному етапі виділяють три класи документів в інформаційному суспільстві: 1) документ загальний; 2) документ інформаційний; 3) документ електронний [2, 61–67]. Сьогодні в обігу перебувають усі зазначені класи документів.

У криміналістиці традиційні (паперові) документи досліджуються як речові або як письмові джерела інформації з метою встановлення наявних змін у документі: яким способом, ким, коли, якими знаряддями вони внесені. М. В. Салтєвський, досліджуючи проблему електронних документів в інформаційному суспільстві [2, 64–67], визначає інформаційний документ як проміжну форму фіксації інформації за допомогою механічних засобів і як матеріальне джерело та носій інформації, що фіксує інформацію механічним способом. Такий вид документа є характерним для перехідного періоду суспільства від індустріального до інформаційного. Однак формування класу «документа електронного» перебуває ще в стадії розвитку. Це складний процес,

який потребує наукового вивчення і використання такого роду документів у правоохоронній діяльності як одного з доказів. На нинішньому етапі розвитку електронний документ є інструментом інформатизації, яка здійснюється за допомогою різноманітних електронних засобів. Розглядаючи електронний документ в системі доказів, слід зазначити, що він є матеріальним джерелом доказів, який належить, по-перше, до класу письмових документів, зміст яких представлено в електронній формі відповідно до закону, а по-друге, — до класу речових доказів [2, 85].

Оскільки об'єктом судової техніко-криміналістичної експертизи документів є матеріальний (матеріалізований) документ то для класифікації електронних документів, як об'єктів судової техніко-криміналістичної експертизи документів, важливим є тип його носія: внутрішній (пам'ять ПК, сервер, комп'ютерна мережа, електронний архів тощо) і зовнішній (диски, карти флеш-пам'яті, дискети, пластик, папір, магнітна стрічка тощо).

Т. Е. Кукарнікова пропонує класифікувати електронні документи за **кількома критеріями** [4].

За *формою існування*: матеріальні та віртуальні. Матеріальними документами є об'єкти, зафіксовані на електронних носіях, які несуть змістову інформацію та існують лише в електронному середовищі. Віртуальний документ — документ, що являє собою сукупність інформаційних об'єктів, утворених в результаті взаємодії користувача з інформаційною системою.

За *джерелом існування*: електронні документи, що створені самим користувачем і комп'ютерною системою (тобто самим електронним середовищем).

За *змістом* електронні документи можуть бути файлами, що містять текстову інформацію, графіку, анімацію, фоно- або відеоряд, а також інформацію, яка записана спеціальними машинними кодами та позначеннями.

За *ступенем захисту* електронні документи бувають відкритими та закритими.

За *матеріальними носіями*: документи, що існують на фізичних носіях комп'ютерної інформації (пристрої зовнішньої пам'яті: магнітні та лазерні диски, магнітооптичні диски, магнітні стрічки і магнітні карти, карти флеш-пам'яті та інше); в оперативному запам'ятовуючому пристрої (ОЗП) електронної обчислювальної машини; в ОЗП периферійних пристроїв; в ОЗП комп'ютерних пристроїв зв'язку та мережевих пристроїв.

Г. М. Шаповалова при дослідженні електронних документів виявила різноманітні їх види і запропонувала фасетну класифікацію. Щодо носія інформації вона виділяє три фасета: 1) за

типом носія інформації; 2) за способом документування; 3) за можливістю відділення носія від комп'ютера [1]. Розглядаючи можливість відділення носія від комп'ютера, слід враховувати той факт, що особливістю електронного документа, який пройшов через комп'ютерну мережу, є те, що після видалення його з пам'яті комп'ютера користувача він залишається на проміжному сервері адресата, якому був відісланий, та може бути знайдений та відновлений.

За стадіями виготовлення документи, у тому числі й електронні, поділяються на оригінали, дублікати, копії та витяги. Для електронного документа такі поняття, як оригінал, дублікат, копія, є досить умовними, оскільки в усіх цих випадках електронний документ залишається оригіналом.

Досліджуючи електронний документ як об'єкт судової техніко-криміналістичної експертизи слід значну увагу приділяти його зовнішній формі. Зовнішня форма розмежує документи за способом фіксації та представлення. Важливим є розмежування на рукописні і виготовлені за допомогою технічних засобів. Якщо виготовлення документів з використанням технічних засобів вже стало звичним, оскільки уявити собі іншу форму неможливо, то рукописна форма електронного документа явище доволі нове. Рукописна форма введення інформації в комп'ютер з'явилась відносно недавно, практично одночасно з появою сенсорних панелей та планшетів. В експертній практиці ще не траплялись випадки експертно-криміналістичного дослідження електронних документів, виготовлених рукописним способом. Не виключено, що такі документи в недалекому майбутньому можуть стати і, найімовірніше, стануть об'єктами криміналістичного дослідження. На наш погляд, при дослідженні таких об'єктів доцільно буде застосовувати криміналістичну методику дослідження рукописних текстів. У всіх цих випадках для виготовлення, зберігання та використання документа буде застосовуватись комп'ютерна техніка.

Зовнішня форма документа залежить також від матеріалу, на якому його зафіксовано, техніки його виготовлення тощо, і являє собою його об'єктивне, зовнішнє сприйняття. Для електронних документів важливим є не лише використання електронних і електротехнічних засобів використання, а й фіксація інформації, усієї чи певної її частини, на електронних носіях. Виготовлення та оброблення таких документів можливе лише за допомогою засобів електронно-обчислювальної техніки, тому вони дістали назву «машинних» документів [3, 60].

Перфоносії — це документи, які виготовлено шляхом пробивання отворів у певних кодових комбінаціях на перфострічці або картоні за допомогою перфоратора (в експертній практиці фак-

тично не зустрічаються).

Магнітні документи виготовляються шляхом магнітного запису на поверхні, що володіє магнітними властивостями (магнітні стрічки, магнітні картки та ін.). Магнітний запис є одним з найбільш поширених способів закріплення інформації на банківських, проїзних, телефонних картках.

Магнітний документ поступово витісняється електронними документами, при цьому мають на увазі документи, інформація на яких записана і зберігається в кристалічних решітках напівпровідників. Такі носії набули широкого поширення в електронних пристроях і останнім часом використовуються в банківських картках. Сучасні пластикові картки оснащені чипами, які відіграють роль не лише накопичувача та сховища інформації, але й свого роду мікропроцесорів.

Електронні документи можуть класифікуватися також залежно від способу вводу інформації на носії: факсимільні (сканерні); мануально-динамічні (клавійні, джойстикові); отримані із застосуванням перетворювача голосу тощо.

Залежно від способу відтворення (представлення) інформації електронні документи розрізняються: візуалізовані (моніторні); друковані (текстові); звукові; комбіновані.

Для матеріалізації окремих електронних документів використовують певні носії (матеріали). Так, для виготовлення смарт-карток поповнення рахунку телефона, карток соціального страхування використовують картон. Для виготовлення банківських карток використовують пластик як основу для магнітної смуги або чипа і як носій інформації, ембосованої на його поверхні.

Для електронних документів мають значення способи нанесення знаків та зображень на поверхню носія і технічні засоби, які при цьому використовуються. Так, при виготовленні документів на папері (картоні) інформація наноситься з використанням барвників або тонера друкувальними технічними пристроями, що входять в апаратний комплекс, на якому виготовляється документ. До таких документів належать картки зі штриховими кодами, які останнім часом набули поширення. Щодо банківських карт слід мати на увазі те, що вони виготовляються на пластику, інформація наноситься шляхом цифрового друку, ембосування, лазерного гравіювання, записування на магнітну смугу або чип.

Одним із найбільш складних є спосіб класифікації документів за метаданими, тобто характеристиками технологічних процесів, які необхідні для візуалізації. Такі складнощі пов'язані з великою кількістю різноманітних структур, типів і форматів даних, у тому числі з їх взаємозв'язками в межах одного документа. Для класифікації зазвичай пропонують ранжирування електрон-

них документів залежно від комбінації метаданих: однорангові – документи, які складаються з ідентичного один одному типу електронних даних, об'єднаних в одну структуру, записаних в один файл наперед визначеного формату, наприклад: *.wav, *.gif; 2) дворангові – це документи, що складаються з кількох типів даних, об'єднаних в одну структуру та записаних в окремий файл наперед визначеного формату; 3) триранговими називають документи, які не лише складаються з кількох типів даних і об'єднані кількома структурами, а й записані в один файл; 4) чотирирангові ж складаються з кількох типів, які об'єднані в кілька структур і записані в певну кількість структур наперед відомого загального формату, наприклад: БД Phara DOX; 5) п'ятирангові документи – це саме ті документи, що мають декілька типів, об'єднаних у певну кількість структур, записаних файлами у різних форматах. Яскравим прикладом п'ятирангового документа є гіпертекст [5]. Ця класифікація для електронних документів є цікавою, оскільки вона дає змогу досліджувати їх внутрішню структуру.

Не всякий електронний документ може бути об'єктом судової техніко-криміналістичної експертизи документів, тому надана класифікація, на наш погляд, є не повною. Вважаємо, що класифікуючи електронні документи як об'єкти судової техніко-криміналістичної експертизи, слід звернути увагу на них як на документи взагалі і як на конкретні об'єкти експертно-криміналістичного дослідження зокрема. В даному випадку електронний документ цікавий лише в матеріалізованому вигляді: на папері, картоні, пластику. Тоді він буде загальним об'єктом експертно-криміналістичного дослідження як документ, а матеріал, речовини і технічні пристрої, що були використані та застосовувались для його матеріалізації, будуть об'єктами дослідження окремих видів та підвидів криміналістичних експертиз. Все це стосується зовнішньої характеристики електронного документа.

Стосовно внутрішньої характеристики змісту документа (інформації в файлах), то в даному випадку вони є безпосередніми об'єктами судової комп'ютерно-технічної експертизи [6, 125].

Таким чином, класифікуючи електронні документи як об'єкти судової техніко-криміналістичної експертизи, можливо виділити два їх види:

- 1) матеріалізовані електронні документи;
- 2) електронні документи, що зберігаються в пам'яті електронних пристроїв.

Вважаємо, що об'єктами судової техніко-криміналістичної експертизи документів є лише електронні документи першої групи, тобто такі, які перенесені на матеріальні носії: папір, картон, пластик.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Шаповалова Г. М. Классификация «электронных документов», допускаемых в качестве доказательств по уголовным делам / Г. М. Шаповалова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/20_DNII_2012/Pravo/11_114292.doc.htm
2. Салтевский М. В. Электронные документы в информационном обществе: проблемы формирования юридической концепции: Научно-практическое пособие / М. В. Салтевский, В. И. Гаенко, А. Н. Литвинов. – Харьков : Эспада, 2006. – 96 с.
3. Вершинин А. П. Электронный документ: правовая форма и доказательство в суде / А. П. Вершинин. – М. : Городец-издат, 2000. – 248 с.
4. Кукарникова Т. Э. Электронный документ в уголовном процессе и криминалистике: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. Э. Кукарникова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.disscat.com/content/elektronnyi-dokument-v-ugolovnom-protseesse-i-kriminalistike#ixzz2Bj9RMVG1/>
5. Классификация электронных документов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://doc-system.ru/sistema-elektronnogo-dokumentoooborota/articles/sostav-i-klassifikaciya-elektronnykh-dokumentov.html>
6. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н. І. Клименко. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 528 с.

Гонгало С. И. Электронные документы как объекты судебной технико-криминалистической экспертизы и их классификация

Рассматривается вопрос о классификации электронных документов как объектов судебной технико-криминалистической экспертизы документов, которые используются в качестве доказательств при рассмотрении материалов в судах. Сделан вывод о том, что, классифицируя электронные документы как объекты судебной технико-криминалистической экспертизы, следует обращать внимание на них как на документы вообще и как на конкретные объекты экспертно-криминалистического исследования в частности. Выделены два вида документов: 1) материализованные электронные документы; 2) электронные документы, которые хранятся в памяти электронных устройств.

Ключевые слова: доказательство, классификация, электронный документ, экспертиза, объект

Gongalo Sergiy. Electronic documents as objects of a forensic technical and criminalistics expertise and their classification

The article deals with the classification of electronic documents, as objects of technical and forensic documents used as evidence in the materials before the courts. The conclusion is made that when classifying electronic documents as objects of technical and forensic examination, one should pay attention to them, as to documents in general, and how specific objects forensic investigations. Two types are identified: 1) materialized electronic documents, 2) electronic documents, which are stored in electronic devices.

Key words: evidence, classification, electronic document, examination, object

РЕПЛИКА

ВИКОНАТИ НЕ МОЖНА — ПОРУШИТИ

Шепелев А. В.,
адвокат (м. Дніпропетровськ)

Не вдаючись до загальних оцінок нового КПК, хочу висловити сумнів щодо одного з його положень, викладеного у ч. 6 ст. 104, яке, на мою думку, суперечить нормам Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Згідним положенням встановлено, що «якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. <...> Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності — понятих».

Таким чином, новий кримінальний процесуальний закон зобов'язує адвоката діяти всупереч процесуальній позиції підзахисного і порушувати вимоги ч. 1 ст. 47 КПК, яка вимагає «... використовувати засоби захисту, передбачені цим Кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого...» При цьому адвокат порушує цілу низку норм Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», зокрема ч. 1 ст. 4: «Адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів»; п. 3 ч. 2 ст. 21, яким адвокату заборонено «займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у самообмові клієнта»; ч. 4 ст. 26: «Адвокат зобов'язаний діяти в межах повноважень, наданих йому клієнтом, у тому числі з урахуванням обмежень щодо вчинення окремих процесуальних дій».

Крім того, ч. 1 ст. 8 Правил адвокатської етики встановлює, що «... адвокат зобов'язаний у своїй професійній діяльності виходити з переваги інтересів клієнтів перед своїми власними інтересами, інтересами колег, партнерів, співробітників, законних представників клієнтів або їх опікунів, піклувальників та інших осіб, а також перед будь-якими іншими міркуваннями».

Отже, виникає запитання чи має адвокат керуватися нормою 6 ст. 104 Кримінального процесуального кодексу України всупереч інтересам клієнта і згідним вище нормам?

Хотілося б почути відповідь на це запитання шановних розробників нового КПК та колег-адвокатів. Уявляється, що виконати одночасно ті й інші суперечливі одна одній вимоги неможливо і виконання одних тягне порушення інших.

На моє переконання, у такій ситуації варто було б виключити із ч. 6 ст. 104 слова «її захисника».